

С. З. САЛЬНІКОВ

ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ ЯК ФОРМА ВИРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: РЕЗУЛЬТАТИ КІЛЬКІСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті досліджено зв'язок між громадянською активністю та соціальною суб'єктністю індивіда – носія цієї активності в студентському середовищі. Розглянуто основні форми вираження громадянської активності, охарактеризовано студентство за 6 показниками залежно від власного ставлення до громадянської активності та ступеня залучення до такої активності. Запропоновано методологія розрахунку рівня соціальної суб'єктності індивіда на основі анкетного опитування полягає в перерформатуванні відповідей зі шкали Лайкерта в номінальну шкалу за допомогою функції z-перетворення в статистичному пакеті SPSS.

Ключові слова: громадянська активність, соціальна суб'єктність, студентська молодь.

Громадянська активність протягом тривалого часу є рушієм суспільно-політичних трансформацій багатьох країн. Озираючись на досвід України за часів Незалежності, ми бачимо низку подій із залученням активних громадян, які призвели до змін правлячої еліти в країні. Одне з провідних місць у цих подіях належало молоді, зокрема студентській.

Виходячи із сучасного розуміння активності як «посиленої діяльності», а громадянська активність визначається нами як «посилена діяльність, пов'язана з реалізацією громадянських прав індивіда чи групи», можна припустити, що це явище може реалізовуватись носіями активності декларативно (симуляція) та через осмислену дію. Саме осмислена дія при реалізації громадянської активності може виступати показником соціальної суб'єктності, адже осмислена дія індивіда відбувається після тверезого оцінювання навколишньої дійсності, з урахуванням його (індивіда) власних переконань, цінностей тощо.

У вітчизняному науковому доробку недостатньою мірою диференціюються соціально значущі аспекти формування й реалізації громадянської активності саме на суб'єктному рівні, на рівні носія цієї активності. Громадянська активність пов'язана з інтересами та мотивацією людини вирішувати не лише власні, а й суспільні та політичні проблеми, прагненням брати відповідальність за життя у своєму будинку, місті, країні, що проектується на темпи й розвиток як громадянського суспільства, так і країни загалом [3]. Тому, на нашу думку, важливо розглянути можливості емпіричної соціології у вимірюванні соціальної суб'єктності індивіда як важливого чинника громадянської активності.

Громадянську активність у тій чи іншій площині розглядали вітчизняні дослідники, зокрема з політологічних, соціологічних, історичних та інших наук (С. Вохний, О. Лісовець, О. Лукасевич, М. Мородовець, М. Остапенко). Громадянська активність згадується в працях Д. Акімова, Т. Безверхої, М. Боришевського, М. Головатого, І. Жадан, А. Карася, Л. Корінної, О. Плиги, Т. Саврасова-В'юн, К. Чорної, Л. Шангіної.

Серед вітчизняних науковців соціальну суб'єктність аналізували О. Галян, О. Злобіна, І. Рябець, В. Татенко, Л. Сокурянська, Я. Фаріна. З-поміж зарубіжних варто виділити таких, як: М. Арчер, П. Бергер, Е. Гідденс, Т. Заславська, Е. Тоффлер, А. Турен, П. Штомпка, К. Ясперс, В. Ядов.

Мета статті – виявити залежність того, як відбувається громадянська активність у студентському середовищі, від наявної в індивіда соціальної суб'єктності, а також обґрунтувати подальше спрямування вивчення громадянської активності засобами соціології.

У межах нашого дослідження нами у вересні – жовтні 2017 р. проведено анкетне опитування студентської молоді. Анкета була розміщена на онлайн платформі google docs, посилання на анкету розповсюджувалось через соціальні мережі. Усього опитано 471 студента II–V (магістратура) курсів навчання з усієї країни.

Соціальна суб'єктність є фундаментальною основою громадянської діяльності молоді, що засвідчується проведенням нами опитуванням: визначальним фактором, здатним спонукати молодь до активної соціальної дії, є впевненість, що своїми діями вона може щось кардинально змінити. Разом з тим, очевидно, що сьогодні більше ніж половина населення – активні представники стійкої групи конформістів («спостерігачі») – пасивних людей, які приймають цілі, нав'язані суспільством, і засоби їх досягнення. З одного боку, цей пласт і є ті люди, чия позиція забезпечує суспільну стабільність, але з іншого – вони позбавляють його чітких перспектив, оскільки майже ніколи не будуть боротися за свої права [5].

Характерним для нашого дослідження загалом є розподіл відповідей респондентів (табл. 1) щодо того, наскільки вони погоджуються чи не погоджуються з тим чи іншим висловлюванням (шкала Лайкерта), яке характеризує їх з позиції впевненості, відповідальності, віри у власні сили, ініціативності та інших маркерів, що являють собою показники соціальної суб'єктності індивіда (за Л. Сокурянською [4]).

Таблиця 1

**Відповіді на запитання
«Наскільки ти погоджуєшся з такими твердженнями?», %**

Варіанти відповіді	Повністю погоджуюсь	Деяко погоджуюсь	Важко відповісти	Мабуть не погоджуюсь	Повністю не погоджуюсь
Лише я відповідаю за те, як складається моє життя	66,7	30,8	1,3	1,3	0,0
Я можу брати відповідальність на себе за те, що роблю	84,5	14,2	0,0	0,6	0,6
Я здатен цілеспрямовано та оптимально використовувати власні ресурси, можливості, досвід	57,5	34,6	5,9	0,7	1,3
Я впевнений у своїх силах	46,8	40,3	11,7	0,0	1,3
В мене є власна чітка життєва стратегія	37,3	38,6	21,6	0,7	2,0
В мене є потреба до самореалізації	72,7	18,7	6,7	0,0	2,0
В мені переважає зважений оптимізм	37,3	41,2	14,4	5,2	2,0
Я здатен проявляти ініціативу	47,4	37,5	12,5	0,7	2,0

З наведеного переліку висловлювань опитані студенти найчастіше цілком ототожнюють свою позицію з потребою брати відповідальність на себе за те, що вони роблять (84,5% повністю погодились із цим твердженням). Але, на нашу думку, цей показник варто інтерпретувати радше як соціально бажаний, оскільки бути відповідальною людиною значить бути тим, хто здатний взяти будь-які зобов'язання та зробити все можливе, щоб вони були виконані [6]. У свою чергу, глибинні інтерв'ю з експертами – викладачами закладів вищої освіти (проведеного в рамках цього ж дослідження) дають підстави констатувати далеку від бажаної персональну відповідальність пересічного студента.

До очікуваного слід віднести результат опитування, де показник потреби до самореалізації притаманний 9 з 10 опитаним студентам (72,7% повністю погодились із цим твердженням, 18,7% – дещо погодились). Значимо важливість урахування й того чинника, що самореалізація може бути усвідомлена індивідом у різних формах – як прагнення підвищити знання, покращити умови життя людей, передати іншим знання та досвід, відкрити людям сенс тощо [1].

Безперечною є констатація респондентами такого показника сформованої громадянської свідомості та зрілості, як особиста відповідальність індивіда за те, як складається його життя. Серед опитаних студентів таких, які із цим повністю погоджуються, виявилось 66,7%, тих, хто дещо погоджується, – 30,8%.

Отримані відповіді на зазначені блоки питань для більш якісного вимірювання соціальної суб'єктності були переформатовані зі шкали Лайкерта в номінальну шкалу за допомогою z-перетворення [2, с. 43–45], що дало змогу виокремити три групи студентів за рівнем їх соціальної суб'єктності:

– студенти зі середнім рівнем суб'єктності (найбільш представлена група, чії показники суб'єктності, становлять певну «норму», $[M-\sigma; M+\sigma]$. У масиві даних ця група представлена 72,8%¹ спостережень), що мовою статистики є *зоною середніх значень*;

– респонденти, чії результати менше ніж $M-\sigma$, знаходяться нижче «норми», становлять групу гіпосуб'єктних студентів;

– респонденти, чії результати більше ніж $M+\sigma$, знаходяться вище «норми», становлять групу гіперсуб'єктних студентів.

Останні дві групи перебувають поза нормою та представлені однаковою кількістю – по 13,6%*).

Окремо виділимо кореляцію показника гіперсуб'єктності залежно від курсу навчання – найбільше гіперсуб'єктних студентів сконцентровано на III курсі (22,6%), далі цей показник зменшується, і вже на IV курсі становить 11,1%, а найменше – у магістратурі (4,5%) (табл. 2). На нашу думку, таке явище пояснюється більшою концентрацією четвертокурсників (як і магістрантів) на навчанні перед випуском.

¹ Розраховано автоматично SPSS.

Таблиця 2

**Двомірний розподіл відповідей на запитання
«Ваш курс навчання» залежно від рівня соціальної суб'єктності, %**

Курс навчання	Z-значення (суб'єктність)		
	гіпосуб'єктні	середньосуб'єктні	гіперсуб'єктні
II	8,7	78,3	13,0
III	11,3	66,0	22,6
IV	18,5	70,4	11,1
магістратура	15,9	79,5	4,5
<i>Всього</i>	<i>13,6</i>	<i>72,8</i>	<i>13,6</i>

Тест Хі-квадрату Пірсона дав нам змогу визначити, що рівень соціальної суб'єктності не залежить від статі респондента (значення 2,681; асимптотична значущість 0,262), а позиціонування студента до громадянської активності з урахуванням ступеня залучення до такої активності на пряму залежить від рівня соціальної суб'єктності (значення 52,038; асимптотична значущість 0,000).

Двомірний розподіл, представлений у табл. 3, дає нам підстави стверджувати, що участь студентської молоді в громадському житті безпосередньо залежить від показника соціальної суб'єктності таким чином: серед студентів, які постійно залучені до громадської діяльності, частка осіб із гіперсуб'єктністю є найбільшою (21,6%), і далі цей показник зменшується залежно від частоти залучення до громадської діяльності.

Таблиця 3

**Двомірний розподіл відповідей на запитання
«Чи берете Ви участь у громадському житті? (будь-яка діяльність
у ежах навчального закладу, або у вашому місті, тощо)»
залежно від рівня соціальної суб'єктності, %**

Варіант відповіді	Z-значення (суб'єктність)		
	гіпосуб'єктні	середньосуб'єктні	гіперсуб'єктні
Так, доволі часто	8,1	70,3	21,6
Так, час від часу	7,1	76,2	16,7
Так, брав участь 1–2 рази	13,9	77,8	8,3
Ні, не брав участі в подібній діяльності	28,1	65,6	6,3
<i>Всього</i>	<i>13,6</i>	<i>72,8</i>	<i>13,6</i>

Розглядаючи форми прояву громадянської активності, ми запитали в студентів, як саме вони беруть участь у громадському житті. Найбільший відсоток опитаних (35,9%) зазначили, що беруть участь в органах студентського самоврядування (до таких можна віднести культурно-дозвіллеві заходи, флешмоби, соціальні акції); 28,1% опитаних займаються волонтерською діяльністю (за останні три роки волонтерство набуло поширення серед громадян України та студентства зокрема; кожен четвертий з опитаних (25,5%) зазначив, що бере участь у громадських акціях, ініційо-

ваних адміністрацією навчального закладу, але тільки 17,6% опитаних беруть участь у громадських акціях, ініційованих міською владою; 16,3% визнали, що співпрацюють зі студентською громадською організацією, а активістом своєї академічної групи себе визнав кожен десятий (10,5% опитаних); тільки 2,6% опитаних зазначили, що проявляють активність у політичному житті країни (здебільшого працюють на виборах у дільничних комісіях або можуть входити до молодіжного осередку певної політичної сили). На досвід неконвенційних акцій вказали всього 1,3% опитаних, які брали участь у акціях непокори.

Окремо зауважимо, що 13,7% опитаних визнали, що беруть участь у заходах, тому що їх «змушують» викладачі або адміністрація навчального закладу. Така ситуація успадкована від радянського минулого, коли студентів збирали для масової присутності, і це не має нічого спільного із сучасними демократичними нормами організації студентської спільноти.

Для виконання завдання дослідження вважаємо важливим дати змогу респондентам визначитись із власною позицією щодо громадянської активності залежно від ступеня залучення до такої активності. У нашому дослідженні ми заздалегідь заклали запитання, відповіді на які передбачають вибір із шести чітко пояснених альтернатив (табл. 4).

Таблиця 4

Відповіді на запитання «Оберіть варіант, який найбільше відповідає Вашій позиції щодо участі у громадянських заходах»

Варіант відповіді	%
Активіст-ініціатор. Організую різноманітні заходи, залучаю людей	9,7
Активний учасник. Беру участь у різних ініціативах	27,3
Спостерігач. Цікавлюсь громадянським життям, інколи можу залучитись до громадянської діяльності	33,1
Інколи беру участь у громадських заходах, коли «попросять» у навчальному закладі	13,6
Не беру участі в жодних ініціативах, не цікавлюсь нічим подібним	7,8
Не беру участі в жодних ініціативах, оскільки вважаю подібну діяльність марною тратою часу	8,4

Пропонований опитуваним рольовий розподіл дав змогу констатувати таке:

1. Майже кожний десятий з опитаних (9,7%) на пропозицію обрати варіант, який найбільше відповідає їх позиції щодо участі у громадських заходах, зазначив, що організовує різноманітні заходи та залучає до цього інших. Цю категорію опитаних можна назвати діючі «активісти-організатори». Ще 27,3% опитаних вказали, що беруть активну участь в організованих іншими суб'єктами громадських ініціативах. Отже, дві вищенаведені категорії опитаних, які загалом становлять 37% респондентів, позиціонують себе активною частиною суспільства й у різних варіантах практично постійно виконують якусь громадську роботу.

2. Найбільш численна категорія опитаних, які цікавляться громадським життям та інколи залучаються до громадської роботи, становить третину (33,1%) опитаних респондентів, ми називаємо їх «спостерігачі».

3. Наступна категорія студентів, що з різних причин майже нічого спільного з громадянською активністю не мають, поділяється нами на тих, хто: інколи бере участь у громадських заходах (коли попросять) – 13,6% опитаних; не бере участі й не цікавиться громадською роботою – 7,8% опитаних; узагалі вважає громадську роботу марною тратою часу – 8,4% опитаних.

Аналіз показників (табл. 5) дає підстави констатувати, що:

– найбільша кількість гіперсуб'єктних студентів цілком очікувано представлена групою активістів-ініціаторів (26,7%) та групою активних учасників (20%);

– цілком закономірно, що найбільше гіпосуб'єктні студенти представлені в групах, які не беруть участі в жодних ініціативах, бо не цікавляться нічим подібним (25%), та у групі, які залучаються до громадських заходах, коли їх про це попросять (35%);

– показник 16,7% гіперсуб'єктних студентів, які не беруть участі в жодних ініціативах, бо вважають подібну діяльність марною тратою часу, дає змогу висловити припущення, що не виявлена за пропонованими нами показниками соціальна суб'єктність цієї групи студентів знаходить своє вираження, однак не в громадянській діяльності, а в чомусь іншому (у чому саме – це предмет подальших досліджень).

Таблиця 5

Двовірний розподіл відповідей на запитання «Оберіть варіант, який найбільше відповідає Вашій позиції щодо участі у громадянських заходах» залежно від рівня соціальної суб'єктності, %

Варіант відповіді	Z-значення (суб'єктність)		
	гіпосуб'єктні	середньосуб'єктні	гіперсуб'єктні
Активіст-ініціатор. Організую різноманітні заходи, залучаю людей	6,7	66,7	26,7
Активний учасник. Беру участь в різних ініціативах	5,0	75,0	20,0
Спостерігач. Цікавлось громадянським життям, інколи можу залучитись до громадянської діяльності	13,3	77,8	8,9
Інколи беру участь у громадських заходах, коли «попросять» у навчальному закладі	35,0	55,0	10,0
Не беру участі в жодних ініціативах, не цікавлось нічим подібним	25,0	75,0	
Не беру участі в жодних ініціативах, оскільки вважаю подібну діяльність марною тратою часу	8,3	75,0	16,7

Обраний нами підхід також дав змогу значною мірою диференціювати досліджені групи за показниками власних перспектив у громадському

житті й визначити певні соціологічні підстави щодо перспективних спрямувань подальшого дослідження. Чітким маркером практичної відсутності соціальної суб'єктності в індивіда, як рудиментарних проявів свідомості, поширеної в патерналістичних суспільствах та успадкованої з радянських часів, слід вважати показник 12% опитаних студентів (табл. 6), що засвідчує перекладання власної відповідальності на когось іншого, як, наприклад, на державу.

Зауважимо, що відповіді респондентів на запитання про те, що особисто їм заважає брати участь у громадянській діяльності, дозволяють виокремити дві основні причини: зневіра, що участь може щось змінити, та відсутність часу. Ці варіанти обрали кожен четвертий опитаний (25% та 24% відповідно) (табл. 6).

Таблиця 6

Розподіл відповідей на запитання «Чому ви не берете участь у громадянській діяльності?»

Варіант відповіді	%
Я не вірю, що моя участь може щось змінити	25,2
Я дуже багато працюю, я не маю часу	24,5
Відсутність видимих результатів	15,2
Не знаю про доступні можливості	14,6
Вважаю, що держава повинна подбати про вирішення цієї проблеми	12,6
Важко відповісти	12,6
Мене не цікавлять подібні акції	12,6
Ніхто мене не запросив/не запропонував	9,3
Відсутність підтримки від оточення	8,6
Там, де я живу, немає організацій яким я довіряю/немає акцій, які я підтримаю	6,6
Відсутність підтримки від викладачів	4,0

Дещо менші, однак значущі показники має такий чинник послаблення громадянської ініціативності студентства, як результативність соціальних акцій саме у стінах навчального закладу (відсутність видимих результатів є завадою для 15% опитаних, відсутність інформації щодо можливостей – у 14,6% (табл. 6). З іншого боку, за даними двомірного розподілу, найбільша кількість респондентів, що вказує на цю причину, належать до групи «спостерігачів» – 43%. Тому, на нашу думку, такий стан речей можна пояснити й тим, що «видимість» результатів громадянської діяльності є доступною більшою мірою безпосередньо активним її учасникам. Разом з тим, якщо відсутність вільного часу можна пояснити великим навчальним навантаженням, роботою після чи замість навчання або просто недосконалим тайм-менеджментом, то зневіра індивіда в тому, що його участь може щось змінити, говорить про недостатньо сформовану або взагалі відсутню соціальну суб'єктність.

Висновки. Найбільш поширеною формою прояву громадянської активності в студентів є участь в органах студентського самоврядування, оскільки залучитись до подібної діяльності може практично будь-який студент, і для багатьох ця участь стає першим досвідом громадянської

практики. Наступною за рейтингом є волонтерська діяльність – більше ніж кожен четвертий опитаний повідомив, що залучався до такої діяльності. Популярність цієї практики серед студентів можна пояснити загальним вибухом волонтерського руху в країні протягом останніх років. Не останнє місце посідають громадські заходи, які організують навчальні заклади, – на досвід участі в подібних ініціативах вказали чверть опитаних.

Незважаючи на те, що вивченню громадянської активності як суспільному явищу присвячено цілий ряд праць, вважаємо за необхідне проводити подальші дослідження, адже прояви цього явища мають динамічний характер, оскільки залежать від цілої низки обставин.

Запропонований у статті метод вимірювання соціальної суб'єктності за допомогою засобів статистичного пакета SPSS дає змогу більш якісно аналізувати соціальну суб'єктність як властивість індивіда. У свою чергу, ми можемо спостерігати, як наявність соціальної суб'єктності в індивіда впливає на його громадянську активність та інші форми реалізації громадянської поведінки. Проте, дослідження зафіксувало, що серед студентів, які мають високий показник соціальної суб'єктності (гіперсуб'єктні), є певна когорта, яка не бере участі в громадянській діяльності, вважаючи її марнуванням часу. Таким чином, очевидно, що розробка зазначених напрямів потребує подальшої предметної деталізації громадянської активності як предмета соціологічних досліджень.

Перспективи подальших наукових пошуків спрямовані на детальне дослідження механізмів активізації студентства з урахуванням особистісних характеристик (внутрішні фактори) і причин, які спонукають або заважають проявам громадянської активності (зовнішні фактори).

Список використаної літератури

1. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія : навч. посібник. Київ : МАУП, 2000. 256 с.
2. Митина О. Разработка и адаптация психологических опросников. Москва : Смысл, 2011. 240 с.
3. Сальников С. З. Деякі аспекти громадянської активності студентської молоді у сучасних реаліях. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2015. № 9. С. 261–269.
4. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода : монография. Харьков : Харьков. нац. ун-т имени В. Н. Каразина, 2006. 576 с.
5. Черновол Д. Гражданская активность – путь к хорошей жизни? *Психомедиа*. 2012. URL: <http://psychomedia.org/articles/750> (дата обращения: 14.03.2018).
6. Як стати відповідальним? *Yakszrobiti*. URL: <http://yakszrobiti.xyz/rizni-temi/psihologija/7424-jak-stati-vidpovidalnim.html> (дата обращения: 14.03.2018).

Стаття надійшла до редакції 10.05.2018.

Сальников С. З. Гражданская активность как форма выражения социальной субъектности студенческой молодежи: результаты количественного исследования

В статье исследована связь между гражданской активностью и социальной субъектностью индивида – носителя этой активности в студенческой среде. Рассмотрены основные формы выражения гражданской активности, охарактеризовано студенчество по 6 показателям в зависимости от собственного отношения к гражданской активности и степени привлечения к такой активности. Предложена методология расчета уровня социальной субъектности индивида на основе анкетного

опроса состоит в преформатировании ответов из шкалы Лайкерта в номинальную шкалу с помощью функции z-преобразования в статистическом пакете SPSS.

Ключевые слова: *гражданская активность, социальная субъектность, студенческая молодежь.*

Salnikov S. Civic Activity as a Form of Expression of Social Subjectivity of Student Youth: the Results of Quantitative Research

The article deals with the connection between civic activity and the social subject of the individual – the carrier of this activity, in the student environment. Civic activity for a long time remains the engine of socio-political transformations of many countries. Looking at the experience of Ukraine during the Independence, we saw a series of events involving active citizens that led to changes in the ruling elite in the country. One of the leading places in these events belonged to young people, in particular the student.

The main forms of expression of civic activity are considered, the characteristics of the students are presented for 6 indicators, depending on their own attitude to civic activity and the degree of engagement with such activity.

The proposed methodology for calculating the individual's social subjectivity on the basis of a questionnaire is to reformat responses from the Lykert scale on the nominal scale, using the z-transform function in the SPSS statistical package.

Social Subjectivity is the fundamental basis of youth civic activity, as evidenced by the survey conducted by us: the determining factor that can motivate young people to engage in active social action is the certainty that they can radically change things with their actions. At the same time, it is obvious that today more than half of the population is active representatives of a stable group of conformists («observers») – passive people who accept the goals imposed by society and the means of their achievement. On the one hand, this stratum is those people whose position provides social stability, but on the other – they deprive him of clear prospects, since they will almost never fight for their rights.

The largest number of hypersubject students is quite expected to be represented by a group of activists initiators (26.7%) and a group of active participants (20%).

It is natural that most gipsubject students are represented in groups that are not involved in any initiatives because they are not interested in anything similar (25%), and in a group involved in community events when asked about it (35%).

An indicator in 16.7% of hypersubject students who do not participate in any initiatives, since they consider such activity a waste of time, it is possible to express the assumption that the social subjectivity of this group of students is not expressed by the indicators proposed by us, but not in civil activity, but in something else.

Key words: *civic activity, social subjectivity, student youth.*